

TL 3097 Hakas Türkçesi V

DERS 8:

Zarf ve Zarfların Sınıflandırılması

Наречиенің тиксі омазы.

Наречие – тузазы хоостыра действиенің оңдайын, тузын, синін, пөгінін, сылтаан таныхтапчатхан чоох чардығы. Наречие хубулбинчатхан чоох чардығы полча. Пилдірістердең ол анзынаң пасхалалча. Тиңнестіріңер: *толдыра* сөс падежче дее, санча даа, сырайча даа хубулбинча, аннаңар ол наречие полча, че табырах сөс падежче, санча, сырайча хубул полча: *табырахха, табырахтаң, табырахтаңар; табырахтар; табырахпын, табырахсың, табырахпыс*, ан. п. Ол оңдайнаң, табырах сөс пилдіріс полча.

1. Наречие, хай пірее исключениелерні санабаза хубулбинча. Хай пірее синкретичнай тузалығ первичнай наречиелер хубулчалар:

Ўр сағаабыс.

Ўрде полған нима.

Ўрге парыбысхан.

Орай полған.

Орайға читіре тоғынчабыс.

Орайдаңар андар парбаабыс.

Пу сөстер амға читіре тус тузазынаң хада пурунғы предмет тузазын чідірбееннер. Мындағ пөлілбеен ікі тузалығ төстіктерні наукада синкретичнай тузалығ төстіктер тіп адапчалар. Че пу сөстернің прай падеж формалары чоғыл, аннаңар олар өөнінде наречие полчалар.

2. Наречиелер чоохтағда өөнінде обстоятельство полып турчалар.

Наречиелер тузалары хоостыра ікі улуғ пөлікке чарылчалар:

- 1) Качестволығ,
- 2) Обстоятельстволығ.

Качестволығ наречиелер действиенің хайди паза хайдағ оңдайнаң иртіпчеткенін, действиенің пилдіриинің синін көзітчелер. *Хайди? Хайдағ оңдайнаң? Хай син?* сурьғларға нандырчалар.

Действие *хақан? хайда? хайдағ сылтағнаң* иртіпчеткенін кјзйтчеткен наречиелер **обстоятельстволығ** тіп адалчалар. Тузалары хоостыра обстоятельство наречиелері тус, орын паза сылтағ наречиелеріне чарылчалар.

Идер тоғыстар:

1. Чоохтағларны тілбестеп салып, наречиелерні табыңар.

1. Кинетін хар чаап сыххан.
2. Хараазын мында аймах-пасха арығ чуртағчылары полған одыр.
3. Ибіре хазарлача. Хар тирең.
4. Пўүн айас кўн.
5. Арыға толдыра аалчылар чыыл партыр.
6. Хозанах чіке сегіре тўскен.
7. Иртен кўн айас турыбысхан.
8. Иргіде хакастар киис ибде чуртачаң полтырлар.
9. Ол сўўледе ылғабысхан.
10. Турада чон толдыра одыр.
11. Пастағызын на көрчем ол кізіні.
12. Піс кўннің сай радио исчең полғабыс.
13. Тун пайрам пўўл андох иртірілер.
14. Наада городта полдым.

2. Текстті хығырыңар. Наречиелерні палғалысчатхан сөстерінең хада сығара пазып, суриин, тузазын таныхтаңар.

Мына ол таныс харағай! Кинетін арығдағы амырны нимее-де тарын парған тииніңектің өтіг тазыластығ табызы сайбаан. Мин ах-тик ле турыбысхам. Ибіре хайбағынчам. Андада ла харағайның төзінде, кичеегі минің мискелерімні чапхан көк торбастар хыринда, тарыныбысхан чигірен тииніңекті көр салғам. Алын азахтарында ол хатығ ах миске тудын салтыр. Кизін азахтарынаң тохлада пазып, хузуриин өкпеліг хыймырадып, сурланчатхан харахтарынаң минзер чөпсінмин аңдыпчатхан. Прай позының көрімінең ол тіпчеткен осхас: «Че хайдар син килчезің? Көрбинчезің ме, мин кирек тоғыс итчем?». Сағысха тўзіп, мин пірде пір азахха турчам. Анчада азағым алтында хуруғ харағай торымы, унада пазылып, сухарь ла чіли мыңыри тўскен. Сах андох чапчаң аңыцах, чигірен тілліг чалын на чіли, харағай төзінең аның тигейінзер учуға халған.

Мин, чыындызынзар пахлабызып, алаң ас парғам: анда, торбас хутухтың тўбінде, ікі сыроежка мискелер ле паза кирі хазың мискезі ле чатханнар.

Ағастың пөзік салааларында, тізең, тииніңек ілгеп салған минің мискелерім хурудылғаннар. Кўлінібізіп, мин хости турған хазыңнар аразынзар поэма пазох мискелер тееріп аларға пастыр сыххам.

(А. Рыжов)

Литература

Боргояков В.А., Медведева М.А., Кызласова И.Л., Чебодаева Л.А. Хакас тілі. Морфология (Пос алынча чоох чардыхтары): үгредіг пособиесі/ В. А. Боргояков, М. А. Медведева и др. – Ағбан: Н. Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің издательствозы, 2018.

Боргояков М.И. Развитие падежных форм и их значений в хакасском языке. - Абакан: Хакаское отделение Красноярского книжного изд-ва, 1976. -160 с.

Грамматика хакасского языка/под. ред. Н.А.Баскакова. – М.: Наука, 1975.– 417с.

Дыренкова Н.П. Грамматика хакасского языка. Фонетика и морфология.Абакан 1948. – 124 с.

Хакас тілі. Морфология/ под ред. В.Г Карпова. . Абакан: Изд-во 2004.

Чебодаева Л.И. Хакас тілінің практикумы. 050302 — Хакас тілі паза литература специальностьча үгренчеткен студенттерге үгредіг пособие / Л. И. Чебодаева, А. Н. Чугунекова, М. Л. Тахтаракова; филнк. Л.И. Чебодаеваның редакциязынаң. - Ағбан: Н.Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің изд-возы, 2009. - 149 с.